

Drs. D. Duco ontving in 1988 de De la Court-prijs voor zijn onderzoek m.b.t. de Nederlandse klei pijp. Het Leids Pijpenkabinet kan gelden als een voorbeeld van kleinschalige professionele museale opzet op particuliere basis

B. R. Goes

Het Leids Pijpenkabinet

van particuliere collectie tot modelkunst

In de explosieve groei van het aantal Nederlandse musea in de jaren '80 onderscheiden we verschillende soorten particuliere initiatieven. Verenigingen, stichtingen en bedrijven maakten zich sterk om voorwerpen van hun gading te bewaren en spijkerden een bord 'museum' aan de deur.

Het Pijpenkabinet te Leiden, dat als explicatieve ondertitel 'museum voor de tabakspijp van klei' voert, is een van de weinige musea, die het produkt van de initiatieven van één enkele persoon zijn.

Ondanks, of misschien juist wel door deze zeer 'particuliere' opzet en een voortdurend streven naar perfectie heeft het Pijpenkabinet in twee decennia een gewaardeerde positie in de Nederlandse museumwereld verworven. Het twintig jarig bestaan van dit museumbedrijf is aanleiding om deze instelling hier aan u voor te stellen en de structuur ervan aan een nadere beschouwing te onderwerpen.



Geschiedenis

Het Pijpenkabinet is ontstaan uit de belangstelling van een Amsterdamse amateurarcheoloog voor een artikel waar weinig of niets over bekend was: de klei pijp. In de terminologie van de jaren '60 zouden we van Goudse pijp moeten spreken. Om een antwoord te geven op de vraag waarom er in Amsterdam en elders in het land zoveel 'Goudse' pijpen worden gevonden, begon de initiatiefnemer Don Duco in 1969 met archiefonderzoek. Spoedig bleek daarbij dat de beste manier om meer over deze materiaalgroep te weten te komen het aanleggen van een verzameling zou zijn. Ook na twintig jaar vormt deze tweepolige basis nog onveranderd het uitgangspunt: informatie vergaren middels historische bronnen en de objecten zelf. In de loop van de jaren is het verzamel- en onderzoeksgebied uitgebreid naar modernere, bewaard gebleven pijpen, pijpen uit Europa en zelfs uit andere werelddelen. Noch in de tijd, noch geografisch zijn er thans beperkingen: van precolumbiaanse pijpen tot hedendaags rookgerei wordt verzameld en bestudeerd, zolang het van ceramiek vervaardigd is.

Om ook anderen van het verzamelde deelgenoot te maken kwam er in 1975 een bescheiden, permanente expositie in Amsterdam. Deze bleef bestaan tot 1980, het moment waarop de galerie, die tot dan toe gastvrijheid had geboden, vertrok. Om praktische – en persoonlijke – redenen werd vervolgens in Leiden een locatie gezocht om het museum opnieuw in te richten en zelfstandig te laten voortbestaan. In 1982 werd in de stijlvolle regenkamer van een van de Leidse hoffjes het Pijpenkabinet geopend. Zoals later door de praktijk bewezen zou worden, was de tijd rijp voor een fraai ingericht museum en een welgeïnfomeerd documentatiecentrum op het gebied van de klei pijp. Want nog altijd geldt dat de klei pijp een 'gat in de markt' is, waar geen andere instelling zich professioneel mee bezig houdt.

Beleid

Hoewel onder museologen de ICOM (International Council of Museums)-definitie van het museum als te beperkend ter discussie wordt gesteld, voldoet deze zeker om een aantal taken op een rijtje te zetten. Volgens de definitie is een museum een permanente instelling die de materiële getuigenissen van de mens verwerft, behoudt, wetenschappelijk onderzoekt, presenteert en hierover informeert voor doeleinden van studie, educatie of genoegen.

In twintig jaar heeft het Pijpenkabinet een zeer diepgaande collectie ceramische pijpen opgebouwd. Met een ijzeren discipline heeft de conservator ontelbare opgegraven pijpekoppen bekeken en vergeleken en daaruit alle verschillende modellen, decoraties en merken geselecteerd. Een unieke referentiecollectie van enkele duizenden Nederlandse bodemvondsten, keurig systematisch geordend, is hiervan het resultaat. Voor wat betreft de pijpen uit de antiekhandel afkomstig werd zoveel aangekocht als binnen de financiële mogelijkheden lag. Door de vele contacten heeft het museum de keus kunnen maken uit het beste wat de internationale antiekhandel te bieden had: pijpen als kunstzinnige beeldhouwwerkjes uit Frankrijk, waaronder portretkoppen van 25 cm hoogte, pijpen van het fijnste jasperware van Wedgwood, handgeschilderde porseleinen koppen en uiterst zeldzame pre-columbiaanse rookpijpen. Ook aan de produktiemethoden van de klei pijp werd ruime aandacht geschonken, door de aankoop van enkele complete fabriekscollecties pijpmakersgereedschap.

Na het verzamelen is het beheren een essentiële museumtaak. Met 12.000 objecten behoort het Pijpenkabinet tot de kleine musea, maar voor één conservator voor wie het onderhoud van de collectie slechts een van de vele werkzaamheden is, vormt dit toch een aanzienlijke belasting. Niet zonder trots kan het museum dan ook zeggen dat het tot de (waarschijnlijk zeer geringe) categorie musea behoort, waar alle objecten geregistreerd zijn. Zonder uitzondering zijn alle museumvoorwerpen genummerd, uniform beschreven, waar nodig gerestaureerd en systematisch opgeborgen. Dit is ten eerste een vereiste voor het behoud van het materiaal, maar daarnaast een voorwaarde om efficiënt met de collectie te kunnen werken. Ofwel via de inventariskaarten op nummer, ofwel via de systematisch ingedeelde depotkasten is ieder voorwerp snel terug te vinden.

Er bestaan uitgewerkte plannen om de catalogus op een computersysteem over te zetten, opdat een groot scala aan mogelijkheden tot collectie-ontsluiting geboden kan worden. Voor de – ditmaal externe! – financiering worden thans besprekingen gevoerd.

De automatisering zal ook de wetenschappelijke museumtaak ten goede komen. Het onderzoek, waar niet ieder museum aan toe kan komen, geniet voor het Pijpenkabinet hoge prioriteit. Het bijhouden van een internationaal georiënteerde bibliotheek en bestanden van archiefaantekeningen hebben tot een documentatiecentrum geleid, waarin alles wat over de pijpennijverheid bekend is teruggevonden kan worden. Door de uniciteit van het onderzoek en de daaruit voortvloeiende publicaties, geniet dit uiterst gespecialiseerde werk mondiale belangstelling. Dat blijkt uit de nimmer aflatende reeks informatieverzoeken van archeologen en historici uit alle delen van de wereld waar in vroeger eeuwen Hollandse pijpen naar geëxporteerd zijn of waar een regionale nijverheid is geweest. In eigen land werd de waarde van het onderzoek onlangs onderstreept door een wetenschappelijke prijs, die de Kon. Nederlandse Akademie van Wetenschappen aan de conservator drs. D. H. Duco toekende voor zijn publicaties.

Expositie

Op het gebied van het presenteren van de collectie – de laatste museumtaak uit de ICOM-definitie – neemt het Pijpenkabinet een zonderlinge plaats in. Door de financiële onmogelijkheid om personeel in dienst te nemen is het museum slechts op zondagmiddag geopend, wanneer enkele goed geïnstrueerde vrijwilligers en bij gelegenheid de conservator zelf de honneurs waarnemen. Buiten deze vaste tijden wordt de mogelijkheid geboden op afspraak de collectie te bezichtigen.

De permanente expositie is in het geheel niet aangepast aan de moderne begrippen van educatief werk. De vitrines, ieder aan een eigen thema gewijd, hebben een zuiver esthetische inrichting. Deze keuze is gedeeltelijk noodgedwongen gemaakt, omdat de museumruimte op dwingende wijze de sfeer bepaalt. De regentenkamer van Hof Meermansburg is gesierd met een achttiende eeuw stucplafond en dito schouw, licht houten lambrieringen en wandbespanningen van donkerrood velours. Bewust is de aangename historische sfeer zoveel mogelijk gehandhaafd of zelfs vervolmaakt door het ophangen van een serie regentenportretten, de keuze van meubilair dat voor een passende aankleding zorgt en enkele voor deze ruimte ontworpen vitrines.

Middels een zaalpapier wordt de bezoeker de benodigde informatie over het geëxposeerde ter beschikking gesteld. Daaruit voortvloeiende vragen geven vaak aanleiding tot zeer gewaardeerde en informatieve gesprekken met de museummedewerkers. In andere gevallen brengen bezoekers zelf gevonden pijpekoppen of

tabacologische voorwerpen uit familiebezit mee naar het museum. Zonder uitzondering kunnen bezoekers in het Pijpenkabinet een adequate determinatie verwachten.

Ook buiten het eigen museum verzorgt het Pijpenkabinet exposities. De belangrijkste daarvan is de permanente presentatie van klei pijpen in het museum De Moriaan in Gouda. Deze opstelling bestaat bovendien voor een groot deel uit bruiklenen van het Pijpenkabinet. Van tijdelijke aard zijn de reizende tentoonstellingen, die vooral in het buitenland (België, Duitsland, Zweden) in musea en culturele instellingen zijn verzorgd.

Exploitatie

In een tijd waarin zo veelvuldig over het privatiseren van musea wordt gedebatteerd is het boeiend te beschouwen hoe een particulier museum kon ontstaan en geheel op eigen kracht tot bloei kon komen.

Hoewel het werk van het Pijpenkabinet uniek is in Nederland en zonder twijfel een nationale reikwijdte heeft, ontvangt het museum geen overheids subsidie. Ontvangen subsidies uit particuliere fondsen bereikten over twee decennia in totaal een hoogte van zesduizend gulden. Zoals een ieder begrijpt bestaat het museum dankzij andere geldbronnen. In eerste instantie is dat – evident voor een particuliere collectie – datgene wat de oprichter heeft geïnvesteerd. Daarnaast schrikt het Pijpenkabinet er niet voor terug duplicaten te verkopen. Aangezien de klei pijp altijd een massaproduct is geweest, is het onvermijdelijk dat men zeer geregeld duplicaten tegen komt. Daaruit is een internationale handelsuitwisseling met verzamelaars en collega-musea ontstaan, waaruit fondsen vloeien voor nieuwe aankopen. Een tweede, niet te verwaarlozen voordeel van deze werkwijze is, dat de museumcollectie verschoond blijft van overtollige ballast. Materiaal dat door schenking of aankoop van grotere groepen binnenkomt, maar niet in het verzamelgebied past of dubbel is, kan zonder problemen worden afgestoten.

Naast de verkoop van objecten is de literatuurverkoop één van de financiële peilers van het museumwerk. Het Pijpenkabinet heeft steeds een omvangrijk assortiment nieuwe en antiquarische boeken in voorraad. Middels een literatuurcatalogus vinden gezochte titels via het Leidse museum een wereldwijde verspreiding. Eigen publicaties hebben daarnaast een duidelijke publicitaire waarde, waardoor alle museumactiviteiten direct of indirect worden gestimuleerd. Boeken die het Pijpenkabinet zelf uitgeeft – zoals het handboek *De Nederlandse Klei pijp* – betekenen een enorme investering met een zeker risico, maar kunnen op den duur goed

rendement opleveren. Deze handelsactiviteiten, die voor de Nederlandse musea over het algemeen taboe zijn, vergen een veel bredere kennis dan een zuiver (kunst-)historische. Dat is dan ook aanleiding om het Pijpenkabinet als 'museum-bedrijf' te profileren.

De inkomsten van entreegelden zijn per saldo te verwaarlozen. De ruim tweeduizend bezoekers per jaar, voor wie overigens geen enkele kortingsmogelijkheid als MJK, CJP of 65+ geldt, brengen ongeveer zoveel in als de noodzakelijke publiciteit en onderhoud van het gebouw kosten. De 'souvernir'-verkoop daarentegen is een welkom neveneffect van het bezoek.

Tenslotte vormt de kring van 'Vrienden van het Pijpenkabinet' een op het geheel bescheiden financiële bijdrage aan het museum in de vorm van donaties. Hun morele steun en geïnteresseerd meeleven is evenwel een waardevolle immateriële bijdrage.

Nawoord

De periode van twintig jaar overziend kunnen we concluderen dat na een voorzichtig en zoekend begin het Pijpenkabinet uitgegroeid is tot een in alle opzichten volwaardig museum. Voor het beheer daarvan, nu en in de toekomst, is inmiddels gekozen voor een stichtingsvorm.

Het Pijpenkabinet heeft zich kunnen verheffen tot een gerenommeerde instelling doordat het als enige het verwaarloosde onderwerp van de kleipijp in al zijn facetten heeft uitgediept. De kleipijp wordt, mede dankzij de toewijding en de publicaties van dit gespecialiseerde museum, thans beschouwd als een waardevol archeologisch document en een boeiend kunstnijverheidsprodukt.

De museale taken, gecombineerd met de voor het bestaan noodzakelijke commerciële activiteiten zoals het Pijpenkabinet die uitoefent, vormen voor de tweehoofdige staf een zware dagtaak. Maar door een bezielend enthousiasme en een sterke discipline blijkt het mogelijk op eigen kracht een particuliere collectie te maken tot een model-museum.

Kunstbehoud?

M. M. A. van Boven

Reeds lang was het onrustig in het hoenderhok waarin vorige maand door de directeur van het Haags Gemeentemuseum, R. Fuchs, een knuppel werd gegooid. Hij actualiseerde daarmee de binnenskamers al veelbesproken vraag, of het openbaar kunstbezit dat door vorige generaties in museumcollecties is bijeengebracht als een *statisch* gegeven beschouwd moet worden, danwel een *dynamische* factor is in een hedendaags collectioneringsbeleid.

Het voorstel om enkele werken met zeer hoge prijskaartjes te verzilveren ten behoeve van zijn aankoopfonds werd volgens veler inschatting gehanteerd als *breekijzer* in de discussie met de lokale politiek. Het zwaartepunt in de verhitte discussie zou dan niet zozeer komen te liggen op het verkopen van werken uit de door de traditie geheiligde collectie, danwel op de noodzaak van voldoende middelen voor een zinvol eigentijds verzamelbeleid, *aankopen* dus. Dat, waar harde, pittige argumenten bij politici weinig indruk blijken te maken, dan maar naar paardemiddelen wordt gegrepen, kan worden uitgelegd als inventiviteit van een bezielde museumdirecteur, die zelfs in de confrontatie met verstarde overheden niet bij de pakken neer wenst te zitten. En als het middel zou blijken te helpen, en het Haags Gemeentemuseum, na uiteraard nog veel geharrewar, met een aanzienlijk verhoogd aankoopbudget uit de strijd zou komen, kunnen we R. Fuchs eigenlijk alleen nog maar prijzen om zijn effectieve aanpak van een probleem, waartegen geen kruid gewassen leek.

Het is hier dan ook de plaats om nog eens te benadrukken dat voor een evenwichtig museumbeleid op de lange termijn actief en slagvaardig collectioneren een primaire zaak is. Geen gelegenheid dient onbenut te blijven om de overheden daarvan te doordringen. In zoverre is te hopen dat van het optreden van Fuchs die signaalwerking uitgaat, die blijkbaar nodig is om de bestuurders wakker te schudden. En mocht dat nog niet hel-

pen, dan moeten andere stappen worden gezet. Echter niet de stappen die Fuchs voorstelt.

Het mogelijk zicht op een gelukkige afloop mag ons niet afhouden van de vraag, of het hier voorgestelde paardemiddel, indien geëffectueerd, toch niet erger is dan de kwaal. Wanneer de tot dusver hermetisch gesloten deur van het museumdepot zelfs maar op een kier wordt gezet, zal die weldra niet meer te sluiten blijken. De lugubere consequenties van dit loslaten van de conserveringsnorm zijn al door anderen belicht, met name door Carel Blotkamp en Albert Blankert in NRC-Handelsblad. Waar blijven we als iedere nieuw aangetreden directeur het beleid van zijn voorgangers in feite zonder meer ongedaan kan maken? De essentie van het museum als instituut, nl. dat het door de generaties heen een waarborg vormt voor het voortbestaan van wat het voorgelacht het bewaren waard oordeelde, komt daarmee te vervallen.

A la limite houdt het museum dan op te bestaan: de *Kunsthalle* neemt zijn plaats in. Zonder alle facetten van deze heilloze ontwikkeling hier afzonderlijk te behandelen moet wel worden gesteld dat de KNOB, die het behoud van ons kunstbezit hoog in haar vaandel heeft staan, deze ontwikkeling, zelfs in zijn priilste vorm, met grote zorg gade slaat. Liever ziet zij de discussie op het positieve vlak: hoeveel geld is er nodig? Over welke budgetten beschikt men in het buitenland? Hoe kan verzamelbeleid politiek hard gemaakt worden? Is fondsvorming mogelijk, en zijn er nog op andere wijze financiële bronnen aan te boren? En welke objectieven moet men zich stellen bij collectionering? Hoe belangrijk is daarbij de ambitie – sommigen zeggen: geldingsdrang – van een directeur? Het is menselijk en begrijpelijk dat iemand in de verleiding komt deze lastige klippen te omzeilen door een daad te stellen die radicaal anders is. Toch mag van de museumdirecteur, die juist door de gemeenschap is gedelegeerd om haar kunstbezit door de tijden heen te loodsen, worden verwacht dat hij de bereidheid bezit om ook die lastige weg te bewandelen.

